

ЗБОРНИК РАДОВА МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА

ПРАВОСЛАВНИ СВЕТ И ПРВИ СВЕТСКИ РАТ

Уредник

Владислав Пузовић

Београд 2015

Др Александар Растовић

Историјски институт, Београд
Србија

sa2069@eunet.rs

Стеван Стаменковић

stamenkovicstefan23@yahoo.com

УДК: 355.721(410):94
(497.11)"1914/1918"

ЕНГЛЕСКЕ БОЛНИЦЕ У СРБИЈИ 1914–1918

Аистракт: Први светски рат изазвао је катастрофалне људске жртве и материјал-на разарања какве свети до тада није видeo. Рат и ратна географија нису мимошли ни Србију, која је постала један од најважнијих војних базиона шоком прве и друге године ратовања. Све је то довело до отромних људских тешкотака, рањавања, створиле су се реке избјеглица, бескућника, велики број становника је оболео од разних заразних болести, завладала је епидемија. У току ситуацији многи познати Енглези и Енглескиње из политичкој и јавног живота, спроведено или организовано, ангажовали су се на дружењу помоћи Србији и њеном становништву, у новцу, храни, промету. Велики број њих предводио је бројне хуманитарне мисије које су преведавиле Србију током тих ратних година, али и после завршетка рата. Процењује се да је око шест стотина британских лекарки, медицинских сестара и другог помоћног особља боравило у Србији током Првог светског рата како би помоћи рањенима и болесним. У дружењу хуманитарне помоћи Србији нарочито се истакла Шкотска болница жена коју је преводила др Елси Инглис. Укупно је основано чејрнаеских болница од којих је десет било намењено Србима у Србији, на Солунском и Руском фронту.

Кључне речи: Први светски рат, медицинске мисије, Српски помоћни фонд, Болнице Шкотских жена.

Страхоте Великог рата изазвале су огромне људске губитке, рањавања, избеглице, бескућнике, довеле до епидемија заразних болести, глади и немаштине. Многе државе су претрпеле огромна разарања, али је пример Србије главни показатељ колико је жртвују један мали народ морао да поднесе како би остварио своју слободу, и ослободио остале југословенске народе. Србија је у овом рату изгубила 1.257.000 људи или четвртину целокупног становништва (између осталог погинуло је 370.000 војника, и 630.000 цивила), док је ратна штета износила између 7 и 10 милијарди златних франака.¹

¹ М. Радојевић, Љ. Димић, Србија у Великом рату 1914–1918. Кратка историја, Београд, 2014, 282.

У таквој ситуацији многи познати Енглези и Енглескиње из политичког и јавног живота спонтано или организовано ангажовали су се на пружању помоћи Србији и њеном становништву, у новцу, храни, пропаганди. Велики број њих предводио је хуманитарне и медицинске мисије које су боравиле у Србији од 1914. до 1918. године. Такође, од изузетног је значаја активност српских интелектуалаца који су се на почетку рата налазили у Великој Британији, и свим снагама радили на упознавању тамошњег јавног мњења са приликама у Србији. Најзначајнији су свакако Јован Цвијић, Богдан и Павле Поповић, дипломата Славко Грујић, Војислав Јовановић, Гргор Јакшић, Тихомир Ђорђевић, Чедомиљ Мијатовић, Милан Ђурчин, владика Николај Велимировић и други.

Посланство Краљевине Србије у Лондону је од првих дана рата апеловало на енглеску јавност да прилаже у доброврорне фондове који су прикупљали помоћ за српски народ. Најпознатији од тих фондова били су: Фонд Српског Црвеног крста, Фонд Друштва Свете Јелене, који је прикупљао помоћ за српску сирочад, тзв. Митрополитов фонд, који се старао о породицама изгинулих ратника, Фонд Парламентарне комисије за помоћ избеглицама, тзв. Скупштински фонд, и други.²

Према реферату др Милана Ђурчина, који се чува у фонду Јована Јовановића Пижона у Архиву Југославије, из Енглеске су у Србију слате незваничне и званичне медицинске мисије, то јест мисије под покровитељством енглеске владе и мисије опремљене средствима приватних лица и организација. Тако је званична енглеска влада послала две такве мисије: Енглеску војну лекарску мисију и Енглеску поморску мисију. Незваничне мисије које нису биле под окриљем британске владе биле су: мисије Британског Црвеног крста, мисије Српског потпорног фонда и мисије Шкотских жена.³

Организација која је залагањем српских родољуба и истакнутих енглеских личности прва почела са прикупљањем материјалне и хуманитарне помоћи српском народу јесте *Српски ћошторни фонд*. Фонд је основан 23. септембра 1914. у Лондону. Захваљујући добровољним прилозима углавном Британаца и народа земаља британске круне, овај фонд је током четири ратне године, како се процењује, прикупио око милион фунти стерлинга помоћи. Чланови фонда били су најпознатији представници тадашње британске политике и јавности: Дејвид Лојд Џорџ, од 1916. године премијер, археолог сер Артур Еванс, политичар

² AJ, 80 Заоставштина Јована Јовановића Пижона, фасц. 75, VI/2, Добротворни фондови при Српском посланству у Лондону.

³ AJ, 80 Заоставштина Јована Јовановића Пижона, фасц. 75, VI/10, Енглеске болнице за Србе у Првом светском рату 1914 – 1918.

Винстон Черчил, Валентин Чирол, новинар *Тајмса*, Роберт Вилијам Ситон Вотсон, историчар, сер Чарлс Чедвик Оман, војни историчар леди Констанс Џејн Бојл, др Џејмс Бери и његова супруга др Френсис Дикинсон Бери, кардинал Борн, лорд Хавершам. Фебруара 1915. краљица Мери, супруга британског краља Џорџа V, прихватила је покровитељство над Српским потпорним фондом и постала његова почасна председница. Фонд је укупно бројао око седамсто чланова⁴.

У свом седмогодишњем деловању Српски потпорни фонд је у зависности од прилика мењао своје циљеве, али увек у складу са потребама српског народа. У почетку су донације прикупљане ради опремања првих хируршких болница за потребе рањеника и слања медицинских мисија припреманих за сузбијање заразних болести, у првом реду против епидемије пегавог тифуса. Затим је прикупљана материјална помоћ за народ под окупацијом, за евакуацију и смештај избеглица, заштиту ратних заробљеника и интернираних цивила у логорима, да би на крају фонд помагао у обнављању разорене и опустошене земље после рата. Хуманитарне мисије фонда су такође помагале српски народ приликом повлачења преко албанских врлети, у Скадру, Драчу, на Крфу, у Солуну, Битољу, али и у Француској.

Најзначајније активности Српског потпорног фонда везују се за опремање медицинских мисија које су слате у Србију ради збрињавања и лечења рањених и болесних војника, с обзиром на то да је српских лекара било врло мало. У раздобљу од новембра 1914. до јуна 1915. године фонд је у Србију упутио пет комплетно опремљених болница.

Прва јединица Српског потпорног фонда под управом леди Маргарет Лејле Пеџет послата је у Скопље, где је радила од новембра 1914. до марта 1915. године. Ова јединица је образовала хируршку болницу са шест стотина кревета и са првобитним задатком да ради на збрињавању рањеника. С обзиром на огроман број оболелих од различитих болести, поготово након избијања епидемије пегавог тифуса, болница у Скопљу је отворила и амбуланту за лечење цивилних болесника. Ширење епидемије тифуса на Скопље и околину нагнало је Леди Пеџет и остале чланове мисије да покрену иницијативу за отварање једног блока за лечење тифусних болесника. У Скопљу је фебруара 1915. образован локални Одбор за сузбијање епидемије, који су чинили активни санитетски пуковник др Милан М. Жерајић, активни санитетски мајор др Милутин Живковић, резервни санитетски мајор др Михаило Шу-

⁴ С. Поповић Филиповић, *Српски потпорни фонд у Србији и са Србима у Првом светском рату и у послератном периоду*, www.rastko.net/medicina.2012-10-08_291-292.

шkalовић и канадски лекар Хауард Грин Бери, представник енглеске санитетске мисије у Скопљу и руководилац мисије Британског Црвеног крста.⁵ Хитне мере које су усвојене предвиђале су изолацију оболелих, отварање две болнице за заразне болести и изолационих барака за скопски гарнизон и околна места. У сарадњи са болницом Британског Црвеног крста, која је такође радила у Скопљу, упућен је захтев српској влади да хитно обезбеди простор за образовање инфективног блока ради ублажавања епидемије и лечења заражених болесника. Захваљујући залагању првенствено Леди Пеџет, у близини њене хируршке болнице, 1. марта 1915. отворена је тзв. Шеста резервна болница за оболеле од пегавог тифуса под управом др Гвина Меитленда. Да су услови рада заиста били изузетно тешки, услед велике смртности и обольевања чланова мисије, сведочи један податак из марта 1915, да је, када се разболело готово целокупно болничко особље, укључујући и леди Пеџет, једна медицинска сестра чак 48 сати сама бринула о трристо пациентата!⁶ Када је дошло до непријатељске офанзиве октобра 1915. мисија под контролом леди Пеџет одбила је наредбу да се повуче са осталим мисијама и остала да се брине о рањеницима и оболелима, да би крајем октобра 1915. пала у бугарско ропство. Захваљујући великим филантропу каква је била Леди Пеџет, ова мисија Српског потпорног фонда је осим збрињавања рањеника и лечења оболелих од различитих заразних болести, свесрдно помагала српско становништво у храни, одећи и другим по-трепшинама. Марта 1916. Прва јединица Српског потпорног фонда репатрирана је назад у Велику Британију.⁷

У међувремену, док је трајала епидемија пегавог тифуса, у Скопље је фебруара 1915. пристигла Друга јединица српског потпорног фонда под управом леди Корнелије Видорн са циљем да помогне измореној мисији леди Пеџет.⁸ Услед ратног затишја у лето 1915. и завршетка стравичне епидемије пегавца, у болницама је било све мање пациентата, што је био знак за повратак кући.

Епидемија пегавог тифуса, опаке болести која је, како се процењује, однела преко 150 хиљада живота, захтевала је најосновније хигијенске услове и већи број лекара и медицинског особља, којих је у то време у Србији било врло мало. У том циљу, у Србију је априла 1915. пристигла Трећа јединица Српског потпорног фонда под руководством

⁵ L. Paget, *With our Serbian Allies*, Serbian Relief Fund, London, 1915, 13; С. Поповић Филиповић, *нав. дело*, 294.

⁶ *With our Serbian Allies*, 22–23.

⁷ М. Крипнер, *Жене у рату. Србија 1915–1918*, Београд, 1986, 66.

⁸ Исто, 48; С. Поповић Филиповић, *нав. дело*, 295.

сналажљиве и изузетно предузимљиве Мабел Сент Клер Стобарт. Ова јединица образовала је једну веома добро опремљену пољску болници у Крагујевцу са петсто болесничких постеља, пријемним одељењем, рентген-апаратом и пратећим објектима. Мисија је бројала 46 чланова и у њеном саставу била је врло цењена лекарка Мабел Кинг Меј.

Епидемија трбушног тифуса која је крајем пролећа и почетком лета 1915. задесила јединицу госпође Стобарт, упркос свим мерама предострежности, однела је животе две чланице мисије, које су сахрањене једна поред друге уз војне почести: сестре Лорне Ферис и госпође Меј-бел Дијермер. Млада Моника Стенли, која је у саставу мисије била задужена за кухињу, у свом дневнику је оставила значајне податке о организацији и раду пољске болнице, ставу српског становништва према савезничким мисијама, односу српских војника према аустријским заробљеницима, стању у Крагујевцу и околини током краћег бомбардовања у лето 1915, и уопште о читавом боравку друге мисије Српског потпорног фонда у Србији.⁹

Када је у лето 1915. дошло до смиравања епидемије, Мабел Стобарт је отворила седам диспанзера за лечење становништва у унутрашњости земље, такозване друмске амбуланте, које су за кратко време примиле чак 20 хиљада болесних и изнурених људи. Ову идеју госпође Стобарт подржали су сер Ралф Пеџет, координатор британских мисија у Србији, и пуковник Хантер, који се налазио на челу британске војне медицинске мисије. Места погодна за друмске диспанзере заједно су бирали др Стобарт и пуковник Генчић који је био на челу војног санитета. Најпре је у Енглеску крајем маја 1915. послата уважена докторка Кинг Меј, да би радила на прикупљању средстава, опреме и особља за отварање ових амбуланти. Затим је направљен план по коме би свака од амбуланти требало у свом саставу да има по једну жену лекара, две медицинске сестре, и по једног кувара, преводиоца и шофера, који би теже случајеве превозио у матичну болници у Крагујевац.¹⁰ Први такав диспанзер је отворен у Крагујевцу, почетком маја 1915, затим су диспанзери редом отварани: у Наталинцу 14. јула, са др Илес као главном докторком; у Лапову 28. јула, под руководством др Хериет Коубурн из Канаде; у селу Руднику на истоименој планини 19. августа, на челу са др Ен Мункастер; Пета друмска амбуланта отворена је у Витановцу код Краљева 31. августа, под руководством др Аде Мекмилан; у Рековцу је амбуланта отворена 4. септембра, са др Стјуарт на челу; последњу амбуланту

⁹ M. Stanley, *My Diary in Serbia 1915*, London, 1916.

¹⁰ M. Stobart, *The Flaming Sword in Serbia and Elsewhere*, London, 1916, 76.

у Овчар Бањи од средине септембра водила је др Хелен Хол. Предузимљива Мабел Стобарт се није на томе зауставила, већ је организовала мобилну болницу познату под називом „Летећа јединица“, преузевши аутомобиле и опрему после затварања друмских диспанзера. Ова јединица, са званичним називом „Прва српско – енглеска пољска болница“¹¹ пратила је Шумадијску дивизију првог позива под командом пуковника Божидара Терзића.

Четврта и Пeta јединица Српског потпорног фонда, назване и фармерске јединице зато што су основане захваљујући прилозима енглеских фармера и велепоседника, пристигле су у Србију априла, односно маја 1915. године. Главни задатак ових мисија био је борба против епидемије заразних болести. Опремљене су лабораторијском опремом и апаратима, и у њиховом саставу били су епидемиологи, бактериолози и болничарке посебно обучене и квалификоване за лечење инфективних болести. Четврта јединица радила је у Београду, док је Пета образовала болницу у Пожаревцу.¹² У саставу Пете јединице Српског потпорног фонда радила је Доротеа Клер Мод, која је као анестезиолог и хируршки асистент била ангажована у Пожаревцу. За време свог кратког боравка у Србији, суочила се, поред епидемије заразних болести какве су тифус, маларија, мале богиње, колера и др., и са великим културолошким разликама између српског и британског становништва — уочила је примитивно третирање разних болести у удаљеним српским селима.¹³ Пeta мисија је првобитно послата у Пожаревац због близине фронта, како би лечила српске рањенике, али је услед великих епидемија константно збрињавала болесно становништво и војнике. Занимљив је податак да је ова, последња мисија Српског потпорног фонда допутовала у Србију јахтом сер Томаса Липтона, чувеног произвођача чаја који је током рата често допремао помоћ у Србију.

Важну помоћ српском народу током Великог рата пружиле су и: Мабел Данлоп Грујић, супруга дипломате Славка Грујића, Дарија Прат, супруга кнеза Алексе Карађорђевића, Беси и Ани Христић, снаха и унука политичара Николе Христића, које су прикупљале помоћ и организовале слање добровољаца из Велике Британије. Управо на молбу за медицинску помоћ Србији коју је упутила Мабел Грујић одзвали су се др Џејмс Бери, хирург, и његова супруга др Меј Дикinson Бери, анестезиолог. Интересантно је да су супружници Дикinson-Бери још

¹¹ М. Крипнер, *нав. дело*, 113.

¹² С. Поповић Филиповић, *нав. дело*, 298–300.

¹³ M. P. Fedunkiw, BSc, MA, PhD, *Women Physicians Serving in Serbia, 1915–1917: The Story of Dorothea Maude*, History of Medicine Volume 4 No. 1, 2007, 54.

1904. били у Србији и присуствовали крунисању краља Петра I.¹⁴ Они су уз велику материјалну помоћ Лондонске краљевске болнице у којој су радили, и под окриљем Британског црвеног крста образовали једну санитетску јединицу која је бројала педесет и четири члана, и стигла у Врњачку Бању 11. фебруара 1915. године. Званичан назив ове мисије био је *Англо-српска болница* а је популарно је називана *Бери мисија*. За разлику од осталих енглеских болница које су деловале у Србији, и имале огромних проблема са претрпаношћу, недостатком особља, нехигијенским условима и другим недаћама, Мисија Бери је имала врло адекватне услове за рад. Под њеном контролом било је шест болница са укупно тристо шездесет кревета. У саставу мисије били су и аустријски заробљеници који су радили као техничко особље, а најзначајније од свега било је нормално снабдевање водом, с чим су остале болнице имале великих проблема. Управо због тих, за ондашње прилике одличних хигијенских услова, као и због коришћења специјалних болничких барака за болеснике заражене тифусом, у Врњачкој Бањи није било епидемије пегавог тифуса.¹⁵ Супружници др Џејмс и др Меј Дикинсон Бери оставили су драгоцене податке о свом тромесечном боравку у Врњачкој Бањи током аустријске окупације, описујући стање српског становништва, отежано снабдевање храном, одећом и осталим неопходним сировинама, као и углавном коректан однос Аустријанаца према спрском становништву и болничком особљу.¹⁶ Ова мисија је остала у Србији до 18. фебруара 1916. када је на захтев аустријских окупационих власти морала да напусти Србију.

Поред мисије Беријевих, у Врњачкој Бањи је од 15. фебруара 1915. радила и мисија Британског Црвеног крста под вођством капетана Ернеста Натањијела Бенета, која је своју хируршку болницу сместила у вили „Златибор“. У сарадњи са Бери мисијом направљен је план о збрињавању тифусних болесника, који је подразумевао њихово дезинфекција у јавном купатилу које је имало извор топле воде, даље испитивање и чишћење у „Државној кафани“, која ће бити преуређена у пријемну болницу, и смештај у очишћене бараке, како би се смањило ширење инфекције.¹⁷ У саставу мисије Црвеног крста налазио се и Ал-

¹⁴ A. Rastovic, *The Married Couple Dickinson-Berry on Serbia*, Belgrade Historical Review II, 2011, 222.

¹⁵ *Idem*, 225.

¹⁶ AJ, 80, Заоставштина Јована Јовановића Пижона, Фасц. 75, Извештаји чланова британских болничких мисија, *Distress in Serbia*, James Berry B.S. F.R.C.S. , J. May Dickinson Berry M.D.B.S. , May.26. 1916.

¹⁷ James Berry, F. May Dickinson Berry and W. Lyon Blease and other members of the unit, *The Story of a Red Cross Unit in Serbia*, Churchill 1916, 45.

фред Бенкс, који је у каснијем извештају описивао тешкоће на које су наишли припадници мисије током аустријске окупације, указујући на заплену стоке, хране и других сировина, при чему српски сељаци нису добили никакву одштету. Такође, наводи да је скривањем одређених количина хране мисија успела да прехрани српске пацијенте у својој болници, пошто је дневно следовање које су прописале окупационе власти било недовољно.¹⁸

Од 20. новембра 1914. у Скопљу је поред мисије Српског потпорног фонда, под управом Леди Пеџет, деловала и мисија Британског Црвеног крста под руководством канадског лекара др Хауарда Берија, која је такође образовала хируршку болницу и у свом саставу имала шест хирурга. Наравно, првобитан задатак ове мисије било је збрињавање рањених војника, али је по избијању епидемије пегавог тифуса и ова болничка јединица морала да се бори са опаком заразом.

Осим цивилних медицинских мисија, у Србији је од марта 1915. радила и војна медицинска мисија под руководством пуковника Вилијама Хантера, а коју је послao Британски војни санитет ради борбе против епидемије пегавог тифуса. Ову мисију је сачињавало преко тридесет лекара и она је у Србију пристигла пред лето 1915. Чланови мисије учествовали су на оснивачком састанку „Међународног одбора за увођење санитарних мера за сузбијање заразе“ у Нишу којим је председавао сер Ралф Паџет, а коме су присуствовали представници свих савезничких медицинских мисија у Србији.¹⁹ Овде су уведене санитарне мере које је управо мисија пуковника Хантера требало да изврши, и које су се састојале из прекида комуникације између фронта и унутрашњости земље, образовања карантине, дезинфекције железничких вагона и свих објеката у којима се становништво масовно окупљало. Ове мере су дале резултата и убрзале крај епидемије пегавог тифуса. Осим ове војне медицинске мисије, у Београду је постојала и велика Британска војна болница за инфективне болести која је углавном служила за лечење савезничких војника, тзв. Енглеска поморска мисија под управом адмирала Ернеста Трубриџа.

Једна од најпознатијих Енглескиња која је 1914. стигла у Србију да би помогла српским рањеницима и болесницима је била Флора Сендс. Ова племенита жена остаће упамћена и као прва Британка која је учествовала као војник у Првом светском рату, борећи се у редовима српске

¹⁸ Ај, 80 Заоставштина Јована Јовановића Пижона, Фасц. 75, Извештаји чланова британских болничких мисија, *Distress in Serbia*, Alfred Banks F.R.C.A.

¹⁹ В. Антић, Ж. Вуковић, А. Недок, Б. Поповић, *Стране војне и добровољне медицинске мисије у Србији 1914–1915. године*, www.rastko.rs/cmis/files/books/4d50463768qab, 285.

војске. Заједно са тридесет шест жена, а у оквиру болнице St. John дошла је у Крагујевац где је приступила српском Црвеном крсту и радила у другом пешадијском пуку српске армије. Истакла се 1915. године у Ваљеву као болничарка добровољац када је заједно са Емили Симондс неговала болеснике оболеле од тифуса,²⁰ при чему се и сама разболела, али је успела да се опорави. Вративши се у Србију у јесен 1915. прикључила се војницима и приликом повлачења српске војске преко Албаније добила чин десетара. После завршетка рата добила је чин капетана.

Организација која је својом дисциплином и пожртвованошћу вечно задужила српски народ, и која се нарочито истакла у пружању хуманитарне помоћи Србији јесте **Болнице шкотских жена** коју је предводила чувена др Елси Инглис. У току 1915. године Болнице шкотских жена послале су у Србију четири своје мисије, док су још шест њихових јединица до краја рата лечиле српске војнике на Солунском и Руском фронту и у Француској, где је било доста српских избеглица.

Прва јединица Болница шкотских жена пристигла је у Србију, у Крагујевац, почетком јануара 1915. под руководством др Елионор Солтау. Имала је тридесет чланова, од чега пет лекара. Јединица је за кратко време опремила велику хируршку болницу која је постала надалеко позната по ефикасности и дисциплини особља. Иако опремљена са 100 болесничких постеља, великим количинама лекова, медицинском опремом и рендген-апаратом, ова мисија није очекивала запаљујући број рањених и болесних који их је дочекао. Одмах на почетку ангажовања у Крагујевцу збринуто је око 250 рањеника. „Шкотланђанке“, како су популарно називане припаднице Болница шкотских жена, дивиле су се храбрим младим Србима који су им показивали ожилјке из претходна три рата, које су добили од Турака, Бугара, и сада Аустријанаца.²¹ Услед епидемије пегавог тифуса, др Солтау је крајем јануара у телеграму др Елси Инглис тражила помоћ у опреми, лекарима и болничаркама квалификованим за лечење заразних болести, и изнела план о отварању специјалне болнице за лечење оболелих од тифуса.²² Почетком маја 1915, под окриљем Болница шкотских жена раде: 3. резервна хируршка болница, 6. резервна болница за лечење пегавог тифуса, и 7. резервна болница за лечење повратне грознице. Управо у саставу последње, било је пријемно одељење у коме је вршено дијагностиковање оболења и слање пацијената у одговарајуће болнице.²³

²⁰ М. Крипнер, *нав. дело*, 61.

²¹ E. S. McLaren, *A History of the Scottish Women's Hospitals*, Hodder and Stoughton, 1919, 88.

²² *Ibid*, 90–91.

²³ *Ibid*, 97.

Епидемија пегавог тифуса која се разбуктала крајем јануара 1915. није заобишла ову болницу, која је поред великог броја српских болесника умрлих од пегавца, изгубила и четири своје чланице, међу којима је била и др Елизабет Рос. У саставу ове мисије је била и др Кетрин Макфејл, велики добротвор српског народа, која је после рата била оснивач дечијих болница у Београду и Сремској Каменици.²⁴

Елси Инглис долази у Србију маја 1915. како би заменила др Солтау која је оболела од дифтерије и помогла у лечењу пегавог тифуса у Крагујевцу. Са собом је повела свежу медицинску екипу и госпођу Евелин Хаверфилд, касније чувену по отварању дома за сирочад у Бајиној Башти. Одмах по доласку, комплетно је опремила болницу са петсто постеља и преузела дужност главног надзорника свих јединица Болница шкотских жена у Србији.²⁵ Том приликом управу над хируршком болницом у Крагујевцу преузела је др Лилијан Чесни, болницу за пегави тифус др Џенет Маквеј и др Џенет Лерд, док су одељења са повратном грозницом била под управом др Елизабете Брук.²⁶

Изузетно упорна и предузимљива др Елси Инглис успела је да на положај главног лекара једне од мисија у Србији доведе чувену др Алис Хачисон. Прикупивши средства и опремивши нову мисију, Болнице шкотских жена почетком јуна 1915. образују нову болничку јединицу у Ваљеву, најбоље опремљену до тада. У једном свом писму, др Алис Хачисон указује да је прави разлог образовања једне болнице у Ваљеву под окриљем Болница шкотских жена — у време када су епидемије заразних болести завршене, а затишје у рату још увек траје, стварање стања приправности за српски напад који се очекује сваког тренутка и за суочавање са последицама до којих ће доћи, мислећи на мноштво рањених и повратак епидемије тифуса током зиме.²⁷

У време када је др Инглис пристигла у Србију, епидемија пегавог тифуса била је при крају, болесника је било све мање, као и рањених, услед затишја на фронту. Имајући у виду да ће се борбе убрзо наставити несмањеном жестином, што ће поново створити потребу за лечењем великог броја рањених војника, а самим тим и услове за поновно ширење заразе, др Инглис и пуковник Хантер су направили план о успостављању три велике болнице на северу земље, уз саму ивицу фронта. Оне су замишљене као препрека евентуалном ширењу заразних болести по

²⁴ Ј. Микић, *Bolnice škotskih žena – 90 – godišnjica njihovog delovanja u Srbiji*, Medicinski pregled 2005, LVIII (11–12), Novi Sad, 600.

²⁵ М. Крипнер, *нав. дело*, 48.

²⁶ *Истло*, 79.

²⁷ *A History of the Scottish Women's Hospitals*, 135.

осталим деловима земље, стога је њихов главни задатак збрињавање и лечење рањених војника, као и изоловање оболелих. Тако су отворене болница у Ваљеву, под управом чувене др Алис Хачисон, у Младеновцу под руководством др Беатрис Мекгрегор и од августа 1915. у Лазаревцу, где је главни лекар била др Едит Холвеј²⁸.

Када је дошло до непријатељске офанзиве октобра 1915, све јединице Болница шкотских жена повукле су се најпре у Крагујевац, а затим у Крушевац и ту наставиле са лечењем пацијената. Када им је наређена евакуација, само мали број њих је на то пристао, док је огромна већина на челу са непоколебљивом др Инглис остала у Крушевцу да брине о рањеницима и под аустријском окупацијом, све до репатријације фебруара 1916. године.²⁹

Шкотланђанке под вођством др Елси Инглис, подељене у две групе, преузеле су бившу војну болницу „Цар Лазар“ и зграду бивше женске школе где је пренет највећи део опреме из Крагујевца, преузевши тако контролу над више од хиљаду пацијената. Не желећи да напусте своје српске пријатеље, остале су уз њих у најтежим тренуцима. Када је новембра 1915. Крушевац пао у руке Аустријанаца, прва болница је преузета и читава опрема конфискована за потребе окупатора. Тако је под управом Болница шкотских жена остала болница у војној згради „Цар Лазар“, са преко 900 пацијената, и околна болничка складишта. У једном од тих складишта, тзв. „Магазину“, др Холвеј је бринула о 300 пацијената. Изузетно тешки услови, хладноћа, несташица хране и огрева, одеће, лекова и медицинске опреме, нису поколебали Шкотланђанке одлучне у намери да до самог kraja остану уз Србе. Тек када је упућен општи позив за репатријацију свих британских медицинских мисија, припаднице Болница шкотских жена су напустиле Србију фебруара 1916, и преко Беча, Швајцарске и Француске, стигле кући.

О храбрим женама Шкотских болница предвођеним докторком Мекгрегор и господином Вилијамом Смитом, транспортним официром јединице, које су се са српском војском и народом повлачиле преко Албаније, драгоцене податке дао је њихов тадашњи сапутник др Милан Ђурчин.³⁰

Процењује се да је током ратног вихода Србију походило преко шест стотина енглеских жена које су учествовале у хуманитарним и медицинским мисијама. Енглеске болнице које су за време Првог светског рата радиле у Србији, прави су пример професионализма, хуманости

²⁸ Ibid, 104.

²⁹ Bolnice škotskih žena – 90 – godišnjica njihovog delovanja u Srbiji, 604.

³⁰ M. Ćurčin, British Women in Serbia and the War, London, 1916, 4.

и пожртвованости. Многе припаднице хуманитарних и медицинских мисија дале су и своје животе борећи се за спас српског народа. Њихов допринос је не само у лечењу и неговању српских рањеника и болесника, већ и у томе што су српском народу показале да је у свету цењен његов понос и храброст да се супротстави далеко надмоћнијем непријатељу. Исто тако, не сме се заборавити решеност неких од волонтера из Велике Британије, да поред збрињавања и лечења српских војника, ступе у српску војску и боре се раме уз раме са својим доскорашњим пацијентима. Пример чувене Флоре Сендс ће увек представљати циљ коме треба непоколебљиво стремити. Залагање енглеских медицинских мисија у ублажавању мука и тегоба напађеног српског народа остаће златним словима исписано у историји енглеско – српских односа прве половине двадесетог века.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

- Архив Југославије, Заоставштина Јована Јовановића Пижона
 Антић В., Вуковић Ж., Недок А., Поповић Б., *Сиране војне и добровољарске медицинске мисије у Србији 1914–1915. године*, www.rastko.rs/cms/files/books/4d504637684ab,
- Berry J., Dickinson Berry F. M. and Bleasie W.L. and other members of the unit, *The Story of a Red Cross Unit in Serbia*, Churchill, 1916.
- Крипнер М., *Жене у рату. Србија 1915–1918*, Београд, 1986.
- McLaren ES, ed. *A history of the Scottish Women's hospitals*, London: Hodder and Stoughton, 1919.
- Mikić Ž., *Bolnice škotskih žena – 90 – godišnjica njihovog delovanja u Srbiji*, Medicinski pregled 2005, LVIII (11–12), Novi Sad.
- Paget L., *With our Serbian Allies*, Serbian Relief Fund, London, 1915.
- Поповић Филиповић С., *Српски љоштарни фонд у Србији и са Србима у Првом светском рату и у њослератном периоду*, www.rastko.net/medicina.2012-10-08
- Радојевић М., Димић Љ., *Србија у Великом рату 1914–1918. Крајак исидорија*, Београд, 2014.
- Rastovic A., *The Married Couple Dickinson-Berry on Serbia*, Belgrade Historical Review II, 2011.
- Stanley M., *My Diary in Serbia 1915*, London, 1916.
- Stobart M., *The Flaming Sword in Serbia and Elsewhere*, London, 1916.
- Fedunkiw M.P., *Women Physicians Serving in Serbia, 1915–1917: The Story of Dorothea Maude*, History of Medicine Volume 4 No. 1, 2007.
- Čurčin M., *British Women in Serbia and the War*, London, 1916.

Aleksandar Rastovic, Ph.D. – Stefan Stamenkovic
Historical institute, Belgrade, Serbia

English Hospitals in Serbia 1914–1918

Summary: The First World War caused catastrophic human casualties, as well as material destruction the world had never seen before. The war and the ravages of war did not spare Serbia – it became one of the most important war polygons during the first and the second years of warfare. All this brought about tremendous loss of human lives, wounding, countless refugees and homeless people, numerous inhabitants fell ill with various diseases, the country was famine and poverty stricken. In this situation many renowned Englishmen and Englishwomen of political and public life got engaged, spontaneously or on an organized basis, in providing Serbia and its inhabitants with help in money, food, propaganda. Many of them set up numerous humanitarian missions which flooded Serbia during those war and post – war years. It is estimated that about six hundred British female physicians, nurses and other medical staff stayed in Serbia during the First World War in order to help the sick and the wounded. Particularly outstanding in providing humanitarian assistance to Serbia was Scottish Women's Hospital led by Dr. Elsie Inglis. Fourteen hospitals were founded, ten of which were intended for the Serbs in Serbia, on the Salonika and Russian Front.